UNIVERSITAT DE BARCELONA

SOLEMNE INVESTIDURA DE
DOCTOR *HONORIS CAUSA*
al professor

Jean Guilaine

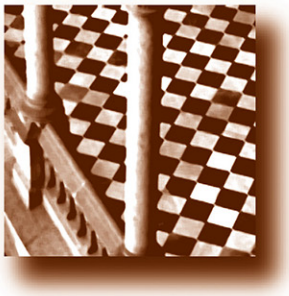

Discurs de presentacio del professor
Josep Maria Fullola

Juny de 2006

UNIVERSITAT DE BARCELONA

SOLEMNE INVESTIDURA DE
DOCTOR *HONORIS CAUSA*
al professor

Jean Guilaine

Discurs de presentació del professor
Josep Maria Fullola

Juny de 2006

Entitat editora
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Rector
Màrius Rubiralta i Alcañiz

President del Consell Social
Juan José López Burniol

© Universitat de Barcelona
Producció: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona
Disseny de la col·lecció: Cesca Simón

Paper: Coberta: Rives Design
Interior: Estucat ecològic
Tipografia: Times
Motiu de la coberta: Edifici Històric, UB (Detall)

Direcció i administració de la publicació
Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona
Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/.

ÍNDEX

Protocol de l'acte 5

Discurs de presentació del professor Josep Maria Fullola .. 11

Discurs del professor Jean Guilaine 21

PROTOCOL DE L’ACTE

Investidura del professor Jean Guilaine
com a doctor honoris causa

1. S'entra en processó mentre el Cor de la Universitat de Barcelona interpreta el cant d'entrada.

2. El rector, Dr. Màrius Rubiralta, explica l'objectiu de la sessió acadèmica.

3. El rector dóna la paraula al secretari general Dr. Xavier Pons Ràfols, el qual llegeix l'Acta del nomenament de doctor *honoris causa* a favor del professor Jean Guilaine.

4. El rector invita a la degana de la Facultat de Geografia i Història, Dra. María Ángeles del Rincón, i el catedràtic padrí, Dr. Josep Maria Fullola, a anar a cercar el doctorand i acompanyar-lo fins al Paranimf.

5. Intervenció del Cor.

6. El rector dóna la benvinguda al professor Jean Guilaine, el qual s'asseu al lloc que li ha estat reservat.

7. El catedràtic padrí llegeix el discurs en el qual presenta els mèrits del seu patrocinat.

8. El rector demana al padrí i al degà que acompanyin el doctorand a la presidència.

9. El rector pronuncia les paraules d'investidura:

   «Pel Consell de Govern de la Universitat de Barcelona, a proposta de la Facultat de Geografia i Història, heu estat nomenat doctor honoris causa en testimoniatge i reconeixença dels vostres mèrits rellevants.»

   «En virtut de l'autoritat que m'ha estat conferida, us faig lliurament d'aquest títol i —com a símbol— de la birreta llorejada, antiquíssim i venerat distintiu del magisteri. Porteu-la com a corona dels vostres mereixements i estudis.»

   «Rebeu l'anell que l'antiguitat tenia el costum de lliurar, en aquesta venerada cerimònia, com a emblema del privilegi de signar i segellar els dictàmens, consultes i censures escaients a la vostra ciència i professió.»

   «Rebeu també aquests guants blancs, símbol de la puresa, que han de servar les vostres mans, signes, uns i altres, de la distinció de la vostra categoria.»

   «Perquè us heu incorporat en aquesta Universitat, rebeu ara, en nom del seu Claustre, l'abraçada de fraternitat dels qui s'honoren i es congratulen d'ésser els vostres germans i companys.»

10. El nou doctor s'asseu entre els seus acompanyants en el lloc reservat al Claustre de Doctors.

11. El rector dóna la paraula al nou doctor Jean Guilaine, el qual és acompanyat a l'estrada pel catedràtic padrí doctor Josep Maria Fullola.

12. Intervenció del doctor Jean Guilaine.

13. Un cop acabada la intervenció, el catedràtic padrí espera el doctor Jean Guilaine al peu de l'estrada i l'acompanya al seu lloc.

14. Intervenció del Cor.

15. Discurs del rector.

16. Cant de l'himne *Gaudeamus Igitur* per tots els assistents a l'acte.

GAUDEAMUS IGITUR

Gaudeamus igitur
iuvenes dum sumus
Post iucundam iuventutem
Post molestam senectutem
nos habebit humus (bis).

Ubi sunt qui ante nos
in mundo fuere?
Adeas ad inferos
Transeas ad superos
Hos si vis uidere (bis).

Vivat Academia
Vivant professores
Vivat membrum quodlibet
Vivat membra quaelibet
semper sint in flore (bis).

17. El rector aixeca la sessió.

DISCURS DE PRESENTACIÓ
DEL PROFESSOR
JOSEP MARIA FULLOLA

Rector Magnífic
Doctores i Doctors
Autoritats Acadèmiques
Senyores i Senyors

Quan, fa uns quants anys, vàrem tenir la idea, juntament amb la Dra. Maria Àngels Petit, companya del departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, de proposar Jean Guilaine com a doctor *honoris causa* a la nostra Universitat de Barcelona, albiràvem de molt lluny la seva culminació en un acte com el que avui ens aplega en aquesta sala. A l'honor acadèmic que representa per a mi fer-li de padrí i presentar-lo a aquest Claustre s'hi uneix la satisfacció personal de veure com accedeix a aquest alt grau de reconeixement, per primera vegada en la ja llarga història de la Universitat de Barcelona, un prehistoriador, però també un mestre de prehistoriadors i, per què no dir-ho, un amic.

Jean Guilaine és un llenguadocià nascut a Carcassona el 24 de desembre de 1936. Entenc la sorpresa de molts de vosaltres, i no pas pel "llenguadocià", ja que el seu accent meridional el traeix vagi on vagi; sinó perquè la seva cara, sempre juvenil, i el seu intel·lecte, sempre amatent i innovador, ens el fan veure molt allunyat de la setantena que està a punt de complir.

Després dels seus estudis de secundària a Carcassona, cursà, a finals dels anys cinquanta, la carrera d'Història i d'Arqueologia a la Universitat de Toulouse, on ja es decantà clarament pel camp de la Prehistòria. El seu tema de recerca també va quedar definit des de les primeres publicacions: l'any 1958, amb vint-i-dos anys, publica en el *Bulletin de la Société Préhistorique Française* el seu "Où en est l'étude des vases campaniformes en France?", article precursor de la seva dilatada trajectòria en el món del Neolític i de les Edats dels Metalls en general i de la Mediterrània en particular.

Mentre sobrevivia fent de professor de secundària, entre el 1959 i el 1962, mai no va deixar la recerca. Seguint Max Escalon de Fonton, que Guilaine reconeix com el seu mestre, va traslladar-se a la

Universitat d'Aix-en-Provence per fer-hi la *maîtrise*, el doctorat de 3r cicle i el doctorat d'Estat en Lletres que toca el tema de l'Edat del Bronze al migdia francès. L'any 1963 va poder entrar a l'admirable, envejable i poderosa estructura de recerca del país veí, el CNRS, on va dur a terme una tasca important durant quaranta anys, fins al 1994; des del grau d'entrada, el 1963, d'*Attaché de Recherche* va arribar fins al més alt dins de l'organisme, el de *Directeur de Recherche, classe exceptionelle*, l'any 1990. A més d'una potent activitat de recerca, que analitzarem després, Jean Guilaine va saber crear les estructures que havien de vertebrar aquesta activitat dins el CNRS. Des de la direcció d'estudis de l'*École des Hautes Études en Sciences Sociales* va fundar i dirigir el *Centre d'Anthropologie* de Toulouse (1978 – 1994). El seu grup de treball sobre neolitització i primeres societats rurals va ser el vehicle de què es va valer per estendre el seu mestratge i les seves activitats arreu de l'Europa mediterrània; i aquí caldria considerar, a més, la gran dificultat que representava, en aquells moments, la creació d'estructures de recerca fora del gran nucli de París

La seva posició dins el CNRS comportava altes responsabilitats dins de les estructures de l'administració de l'arqueologia francesa. Ell les va assumir amb professionalitat i honestedat, els dos millors qualificatius que es poden aplicar a aquestes tasques, feixugues i desagraïdes però necessàries. Va ser membre del *Conseil Supérieur de la Recherche Archéologique* (1979 – 1994), i a més en va ser vicepresident entre el 1983 i el 1984, i va actuar com a *Chargé d'Inspection Générale* al Ministeri de Cultura (1986 – 1990), per esmentar només dos dels càrrecs més rellevants que va ocupar.

Ja us deveu haver adonat que en les dates fins ara esmentades hi ha un límit final per a la seva pertinença al CNRS, per a la direcció del centre de recerca de Toulouse o per als càrrecs administratius: el 1994. Aquest any Jean Guilaine accedeix al més selecte i reconegut grup d'investigadors, aplegats al voltant de la institució més prestigiosa que existeix en l'àmbit acadèmic, el *Collège de France*. Aquesta institució té les seves arrels l'any 1530, quan François I crea el cos de *lecteurs royaux*; poc després Henri IV reuneix aquest cos en un *collège*, que acull els personatges més rellevants de la ciència francesa a nivell mundial. Durant el segle XX caldria esmentar des de Levi-Strauss a Braudel o Duby, si parlem d'antropòlegs o d'historiadors, o des de Breuil a Leroi-Gourhan o Yves Coppens si parlem del nostre camp prehistòric. L'entrada com a *Professeur* de Jean Guilaine es va

produir mitjançant la creació d'una càtedra anomenada *Civilisations de l'Europe au Neólithique et à l'Âge du bronze*, amb l'apadrinament de Christian Goudineau i d'Yves Coppens. L'alliberament burocràtic i l'encara més plena dedicació als grans projectes de recerca d'abast internacional van servir per projectar una mica més, si això encara era possible, la figura de Guilaine al capdavant de la prehistòria mundial.

Permeteu-me que ara m'endinsi en l'exposició i en la valoració dels mèrits de tot tipus que han fet que la Universitat de Barcelona rebi amb orgull en el seu claustre de doctors Jean Guilaine. Una de les seves tasques més decisives ha estat rehabilitar i valorar la Prehistòria recent, una fase que fins als anys seixanta molts prehistoriadors percebien com un epifenomen dels temps paleolítics, mentre que per a la gent d'història antiga encara era una obscura fase preliterària. Al llarg de la seva obra Guilaine insisteix en l'especificitat d'aquest període cabdal per entendre l'evolució de les societats humanes, ja que és quan l'agricultura, la domesticació, l'arquitectura, l'organització social i la manipulació simbòlica formen la matriu de la qual naixeran, a través de les primeres societats pageses, les civilitzacions clàssiques mediterrànies. Guilaine fa entrar en el joc de la Història el que ell en considera les expressions més antigues; postula, per tant, una visió a llarg termini que ens portarà des de l'inici de la sedentarització fins al món urbà i estètic. L'any 1986 F. Braudel ret homenatge a l'obra de Guilaine quan veu en ell *un prince de la recherche historique* (*Une leçon d'Histoire*, 1986).

Jean Guilaine és, per sobre de tot, un gran home de camp, la base d'un arqueòleg prehistòric com cal. Des del ja esmentat *Centre d'Anthropologie* de Toulouse va anar obrint excavacions a diversos punts de la Mediterrània. A casa nostra excavà en els anys setanta a la Balma del Gai i a la cova del Toll, ambdues a Moià, a la Balma de l'Espluga a Sant Quirze de Safaja i a la Balma Margineda d'Andorra; les seves excavacions serviren per formar un grup d'investigadors catalans de primer nivell que ara formen part de la Universitat de Barcelona i d'altres centres de recerca del país. Les relacions científiques amb Catalunya es van fer a través dels contactes i col·laboracions directes amb el Dr. Pericot, catedràtic de Prehistòria de la nostra universitat en aquells moments, i del Dr. Ripoll, director del llavors Museu Arqueològic de Barcelona; Guilaine va mantenir relacions epistolars intenses, fins a la seva mort a l'exili mexicà, amb Pere Bosch Gimpera, catedràtic de Prehistòria de la nostra universitat abans de la guerra i mestre de la prehistòria catalana i internacional.

Guilaine inseria aquests treballs en la seva primera àrea d'interès, entre el Roina i l'Ebre; d'altres excavacions a França (Montbolo, Font Juvénal, Jean-Cros, Gazel, Dourgne) li van permetre establir una referència estratigràfica de les cultures de la zona entre el Mesolític i el Bronze, en el seu context cultural i ecològic.

Per cobrir les fases més recents de la Prehistòria, Guilaine també treballa en grans jaciments a l'aire lliure, des del Calcolític fins a l'Edat del Ferro: Roquemengarde, Ornaisons, Rocher de Causse, Vautes, Carsac, etc. Tots aquests treballs han estat publicats en magnífiques monografies pluridisciplinàries que són referències obligades per a la Prehistòria europea.

Sempre a la recerca dels orígens del Neolític i del procés que seguí la neolitització a la Mediterània, Guilaine es va anar desplaçant cap a l'est. Va treballar a l'àrea de la Mediterrània central en dos grans jaciments, Torre Sabea, a la Puglia, i Matera-Trasano, a la Basilicata. En col·laboració amb el professor Cremonesi va trobar importants evidències que abastaven des del Neolític fins a l'Edat del Bronze antic.

Finalment, a l'àrea oriental mediterrània, Guilaine descobreix i excava el poblat neolític més antic de Xipre, el jaciment preceràmic de Shillurokambos. Es tracta d'un assentament fundat en el IXè mil·lenni aC, cosa que indica que és mil cinc-cents anys més vell que les primeres societats pageses de l'illa. Aquest fet ha comportat la revisió de la cronologia de la primera domesticació i del primer conreu al continent. La seva inequívoca trajectòria de recerca l'ha portat finalment a l'Est. Recentment ha emprès excavacions a Turquia.

El concepte que Guilaine té del Neolític i del conjunt de la Prehistòria recent es funda en l'antropització; aquest fet, unit a la seva sensibilitat cap a qüestions metodològiques, l'ha portat a fer entrar les ciències del medi ambient i de l'arqueometria en els problemes de la Prehistòria. Les seves publicacions de recerca testimonien constantment aquesta pluridisciplinarietat. Juntament amb diversos col·laboradors molt propers Guilaine ha definit els grans eixos d'una línia de recerca, que coneixem com a arqueologia agrària, a la seva obra del 1991 *Pour une archéologie agraire*.

Jean Guilaine també ha estat el director d'obres cabdals de la Prehistòria europea com *La Préhistoire française: civilisations néoli-*

thiques et protohistoriques, amb pròleg de V. Giscard d'Estaign, 1976, o *De Lascaux au Grand Louvre*, amb pròleg de F. Mitterrand, 1989. En el camp de les revistes científiques cal destacar la direcció, entre 1986 i 1994, de la prestigiosa revista *Gallia Préhistoire*, o la fundació i direcció dels *Archives d'Écologie Préhistorique*. D'entre els consells de redacció de què forma part cal esmentar *L'Anthropologie* o el *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, la *Préhistoire européenne* de Lieja, l'*Eurasian Prehistory* de Harvard, els *Trabajos de Prehistoria* de Madrid, o de les catalanes *Pyrenae*, òrgan de difusió científica del nostre Departament, i la recentment renascuda *Fonaments*.

A més d'aquesta tasca de recerca i de publicació de grans obres i de revistes, Guilaine és un home de síntesi, amb una gran capacitat de resumir i de fer entenedors per a tothom conceptes i fets de la Prehistòria. La Mediterrània, ja ho hem vist, és el seu espai de reflexió principal. A *La mer partagée* (1994) Guilaine ens mostra les seves aptituds per dominar, en l'espai i en el temps, les grans qüestions relacionades amb temes cabdals com l'aparició de l'economia de producció o la de les societats complexes de la primera Edat del Bronze. Insisteix molt en el fet que el progrés de la navegació, dels contactes culturals i dels intercanvis a llargues distàncies incentiven els fonaments de la identitat, l'establiment de les diferències i el sentiment de les poblacions de cada àrea cultural per establir una història pròpia i específica. En una obra més recent, *De la vague à la tombe*, reprèn aquests temes i en fa una seguit de reflexions molt interessants.

L'interès pels orígens d'Europa ha portat Guilaine a intentar percebre les bases d'una unitat que, des de moments molt antics, han impregnat el continent. En diverses ocasions ha treballat sobre fenòmens globals, d'abast continental, com el vas campaniforme, el paper econòmic i social de la metal·lúrgia o de la diversificació de les tècniques.

Una de les teories de Guilaine que més han fet canviar la visió que es té del Neolític és la del "model arítmic" de la neolitització, des d'Anatòlia fins a l'Atlàntic, que supera el model tradicional de progressió en ona.

Actualment Jean Guilaine dirigeix i coordina diversos programes europeus basats en les anàlisis genètiques per aprofundir en el tema del poblament humà i animal a partir del Neolític. Ha publicat una obra de referència, en diferents volums, l'*Atlas du Néolithique de*

l'Europe de l'Ouest (1998) i ha dirigit, juntament amb el professor S. Settis, els dos primers volums d'una *Storia d'Europa* (1994). Ha organitzat diversos col·loquis internacionals (Niça, Narbona, Montpeller, Mèxic, Bratislava, Forlì, Lieja, Nicòssia) i és autor d'una quarantena de llibres i de més de cinc cents articles a les més prestigioses revistes nacionals i internacionals.

L'entrada de Jean Guilaine al *Collège de France*, a més de representar la culminació d'una carrera científica i acadèmica, introdueix aquesta institució en la recerca sobre els processos fonamentals de la Prehistòria recent: els bressols de l'agricultura en el món, les zones marginals dels grans centres del Neolític en el Vell i el Nou Món, l'emergència del megalitisme, l'organització dels primers poblats, el desenvolupament dels intercanvis a grans distàncies, l'ús dels símbols o la interacció entre els éssers humans i l'entorn natural. Tots aquests seminaris s'han plasmat en una sèrie de llibres que són obres de consulta obligada en els centres de recerca del món.

Jean Guilaine també s'ha plantejat qüestions més teòriques o filosòfiques relacionades amb la Prehistòria i les ha posat a l'abast de tothom. En aquest sentit voldríem destacar la publicació de *Le sentier de la guerre* (2001), obra traduïda a l'espanyol el mateix any, en què tracta el fenomen de la violència entre humans a la Prehistòria i els orígens de la guerra. En col·laboració amb els prehistoriadors J. Clottes i D. Simmonet, també va publicar una reflexió sobre l'espècie humana *La plus belle histoire de l'Homme* (1998), traduïda a una quinzena d'idiomes, entre els quals el català i l'espanyol. I acaba de sortir en francès la seva primera novel·la, *Pourquoi j'ai construit une maison carrée*, on ens dibuixa l'etern conflicte humà entre l'esperit innovador i trencador, en aquest cas d'un neolític (no podia ser d'altra manera), i la tradició i l'immobilisme.

L'obra de Jean Guilaine està marcada pels dos eixos, pels dos camps fonamentals que un prehistoriador, que un historiador dels moments més antics de la Humanitat, ha de conrear: el treball de camp, amb la formació d'una escola; i les reflexions generals derivades de la recerca anterior, que possibiliten repensar diverses fases de la nostra existència des dels punts de vista social i econòmic i ideològic.

I permeteu-me que acabi aquesta intervenció amb el reconeixement explícit que la prehistòria catalana vol fer del paper cabdal que ha tingut Jean Guilaine en el seu desenvolupament. Ell representa per a

nosaltres l'entroncament amb les primitives arrels de la disciplina arqueològica a la nostra universitat, però també l'alè fresc i innovador que vàrem rebre una generació que hem anomenat genèricament del 75. Quan, fa uns trenta anys, els joves de llavors buscàrem a França els nous principis metodològics i teòrics que havien de renovar la nostra disciplina, Guilaine, al costat de Laplace, Lumley o Py, exercí un mestratge decisiu a casa nostra que ens ha marcat fins avui, i ho seguirà fent per molts anys. En Jean i la Christiane, no l'oblidéssim pas a ella, ens han acollit, ens han guiat, ens han aconsellat.

Ara la prehistòria de l'altre costat dels Pirineus (no vull oblidar els prehistoriadors d'arreu de l'Estat que també es declaren deixebles de Guilaine) et vol retre aquest merescut acte d'homenatge a través de la institució acadèmica més antiga del país, que s'honora de rebre't avui en el seu si.

DISCURS DEL PROFESSOR
JEAN GUILAINE

Doctorat *honoris causa* de l'Université de Barcelone

Chacun cultive, en son for intérieur, une mythologie secrète. Dans ma mythologie d'archéologue, l'Université de Barcelone brille, depuis mes premiers pas de préhistorien, d'une flamme toute particulière. Dès les années cinquante du siècle précédent, à une époque où, étudiant, s'affirmait en moi le goût de la Préhistoire néolithique, j'ai trouvé, en lisant les maîtres de cette université, les repères, les cadres conceptuels que mon pays, la France, ne m'offrait que très, trop, partiellement. Au Nord des Pyrénées, où d'une certaine façon la Préhistoire était née, la recherche paléolithique régnait en effet sans partage : les origines de l'homme, la sacro-sainte typologie, l'art quaternaire occupaient tout l'espace intellectuel de la discipline. Le Néolithique et les Ages des métaux faisaient figure d'épiphénomènes mineurs. La mort héroïque, en 1914, de Joseph Déchelette avait réduit à néant toutes tentatives d'ouvrir un champ spécifique à ces périodes considérées sans intérêt car tout paraissait dès lors joué : l'évolution biologique avec l'avènement des sapiens, l'évolution technique avec les avancées des grands chasseurs du Leptolithique, l'évolution cognitive avec l'apparition de l'art, abstrait ou naturaliste, des sanctuaires paléolithiques.

Perçu comme une altération, presque une dégénérescence, le Néolithique n'était-il pas la période au cours de laquelle l'homme présomptueux se mettait à trafiquer le milieu, à braver les lois de la nature pour les réduire à ses mesquines ambitions ? L'idéologie alors dominante tenait à peu de mots : le sauvage est noble, près de la nature, donc de Dieu (ou des dieux) ; le domestique est altéré, servile, il porte la main de l'homme, donc de l'artificiel.

Est-il besoin d'ajouter que j'ai pris absolument le contre-pied de cette position ? J'ai vu dans le Néolithique non une fin de course mais un commencement, une amplification, l'élaboration d'un monde nouveau, une relation à l'environnement totalement repensée, la mise en place d'un système de valeurs entièrement neuf, les racines mêmes des grandes civilisations antiques. D'une certaine façon le Néolithique c'est déjà l'Histoire. Cette perspective de longue durée, du premier monde paysan aux éclosions classiques, ce sont les maîtres catalans qui, d'une certaine façon, par la lecture de leurs œuvres, me l'ont apprise. Et d'abord Pedro Bosch Gimpera, avec notamment sa magistrale *Etnologia de la Peninsula Ibérica* et les échanges épis-

tolaires que nous avons entretenus lors des dernières années de sa vie ; Luis Pericot et son concept de « *Cultura pirenaica* » ; Alberto del Castillo avec sa synthèse européenne sur la « *Cultura del vaso campaniforme* » ; Juan Maluquer de Motes pour ses visions sur les sociétés de l'Age du fer ; Miguel Tarradell pour ses pertinents *Arrels de Catalunya*. Cette gerbe de travaux de l'Ecole barcelonaise n'avait guère de correspondance de l'autre côté des Pyrénées. C'est pourquoi je me suis nourri, à mes débuts, à cette production et l'honneur qui m'échoit aujourd'hui est pour moi un retour vers des sources intellectuelles auxquelles je suis resté fidèle.

*

Le Néolithique : par delà mes expériences de terrain, d'un bout à l'autre de la Méditerranée, j'ai tenté d'approcher et de réfléchir sur ce moment-clé de l'évolution de l'humanité marqué par la sédentarisation des populations, par de nouveaux codes de vie sociale, par des pratiques économiques assurant pour la première fois –à travers l'agriculture et l'élevage – la production alimentaire, enfin par la perturbation par l'homme de son environnement, l'artificialisation progressive de celui-ci, un engrenage dont nous voyons aujourd'hui les effets les plus drastiques, pour ne pas dire parfois dramatiques.

Les débats ne sont pas clos sur les causes de cette mutation qui met face à face ces deux acteurs que sont le milieu et l'homme. Lequel a été le moteur ? Le climat notamment a-t-il contraint l'homme à changer, à trouver d'autres sources de nourriture ou bien l'homme a-t-il, au cours de sa propre évolution intellectuelle et cognitive, progressivement pris ses distances par rapport à la nature qui l'entourait et qu'il a dès lors entrepris de transformer ? Il n'a jamais manqué de chercheurs pour défendre la première option même si, comme tout archéologue sait, la corrélation de changements climatiques et de certains comportements culturels n'implique pas forcément de relations de cause à effet. Le Dryas récent – froid et sec – a-t-il poussé les populations épi-natoufiennes du Levant, dont les prédécesseurs avaient déjà pour partie tenté l'expérience de la sédentarisation, à rechercher de nouvelles formules de relations sociales plus efficaces encore ? Au fond des sortes de réseaux de solidarité savamment noués, assorti d'un contrôle plus poussé des ressources, cette osmose permettant de résister plus aisément à de nouvelles agressions et débouchant par là même sur les premières localités d'agriculteurs.

Faut-il faire jouer dans cette mutation le nombre des hommes, qui allant en augmentant vers la fin des temps pléistocènes, aurait pu être un élément déclenchant dans la nécessité de changer les bases alimentaires ? L'archéologie peine pourtant à saisir ces stress populationnistes même si la sédentarisation des chasseurs-cueilleurs a pu entraîner, avec un comportement plus précoce du sevrage, quelques poussées démographiques. Le « Baby Boom » néolithique semble être plutôt une conséquence qu'une cause.

Il s'ensuit que les facteurs écologiques ou économiques n'ont peut être pas été fondamentalement déterminants même s'ils ont accompagné une évolution dont les bases me semblent plutôt sociales et cognitives. On le voit bien avec la décision des natoufiens de se sédentariser c'est-à-dire d'expérimenter, dans le cadre d'un système toujours prédateur, un choix de vie collective, le souci de conserver les défunts et de leur aménager un espace près de la communauté des vivants, le pari de réussir la difficile synthèse entre l'osmose communautaire et l'espace identitaire propre à tout individu. Les balbutiements de la domestication, celle du chien, amorcée par les paléolithiques supérieurs d'Occident et reprise par les natoufiens palestiniens, établissent pour la première fois une relation hiérarchisée, et non plus horizontale, avec l'animal désormais assujetti. La période suivante, dite dans le jargon scientifique PPNA (Néolithique précéramique A), semble d'un intérêt tout particulier pour tenter de cerner cette prise de conscience de l'homme à inventer de nouvelles relations avec le milieu et à élargir de plus en plus l'espace du culturel face au sauvage. Les bâtiments communautaires de Jerf-el-Ahmar, la tour de Jericho ou les sanctuaires (ou maisons de réunion) de Göbekli soulignent tout à la fois le poids du rituel dans la domestication sociale des individus, la manipulation des symboles pour encadrer au moyen de signes ou d'images codées les transformations que les sociétés s'imposaient à elles-mêmes. Finalement la domestication définitive des plantes et des animaux n'émergera réellement que dans le courant du 9e millénaire (PPNB ancien), un peu comme le corollaire de tous ces processus sociaux élaborés à l'amont. C'est à peu près à la même époque, la domestication arrivant à son terme et l'homme contrôlant plus ou moins de façon irréversible le milieu qui l'entoure, que l'anthropomorphisme se manifeste, pour la première fois dans l'histoire humaine, dans toute son intensité comme en témoignent les statues de Nevali Çori ou de Yeni Mahalle, en Anatolie du Sud-Est. Sans doute une façon pour notre espèce d'afficher directement, ou par le biais de divinités à son image, le pouvoir qui l'anime et le guide.

Un autre argument peut faire douter de l'hypothèse climatique. En effet, à travers le monde, les néolithisations sont multiples et ont émergé indépendamment les unes des autres dans plusieurs berceaux : Proche et Moyen-Orient, Chine, Mésoamérique, sphère andine, Océanie, Afrique sahelienne et orientale. Les milieux écologiques diffèrent, les milieux culturels également, et la déclinaison des étapes de chaque expérience relève d'histoires variées. Aucune néolithisation n'est donc réductible à une autre. De plus, si la plupart d'entre elles s'amorcent au sortir des temps paléolithiques, leur chronologie diverge sensiblement.

On sait aussi l'importance de cette période dans la mise en place de configurations nouvelles, que celles-ci aient été le fruit de migrations ou de simples diffusions techniques et culturelles. Les débats ne sont pas clos sur la part respective des unes et des autres, sur le poids des apports originaires des centres moteurs ou sur le rôle des substrats paléolithiques autochtones dans le fondement génétique des peuplements de la planète. De même sur les processus de dispersion des langues qui auraient pu, à travers le monde, accompagner les diasporas agricoles. En Europe même, j'ai tenté de montrer le poids des recompositions culturelles qui ont jalonné la diffusion des premiers paysans à travers le continent. J'ai aussi défendu un modèle arythmique, marqué par des phases d'expansion, ponctuées ensuite par des moments d'essoufflement, des pauses qui sont aussi des moments de refondation culturelle. La diffusion du Néolithique n'a donc pas correspondu à la propagation d'une culture-type standard. Ce sont, tout au long de la Méditerranée notamment, ces réajustements socio-culturels et symboliques qui expliquent pourquoi il y a tant de différences entre le fondateur du système, la culture PPNB du Proche-Orient et, à l'autre bout de la Méditerranée, le premier néolithique ibérique. Pourquoi aussi les inégalités sociales, tôt apparues en Orient mais vite refoulées, sont fortement atténuées dans le premier Néolithique ouest méditerranéen.

J'ai aussi tenté de dénoncer, dans mes travaux, certaines croyances issues du sens commun qui imprègnent la communauté scientifique. Ainsi de la violence, voire de la confrontation, trop souvent expliquées dans une perspective matérialiste et dont on ne doit pas minimiser les raisons psychologiques. J'ai remis en question le paradis paléolithique et montré le profond enracinement de la violence, d'ailleurs bien attestée dans les sociétés ethnographiques de chas-

seurs-cueilleurs et que la littérature archéologique attribue trop systématiquement au Néolithique. De même j'ai mis en garde contre certains stéréotypes socio-culturels qui, au lieu de prendre en compte la diversité temporelle et spatiale du Néolithique, créent des mythes de caractère général et immobile : le matriarcat néolithique ou le concept d'une déesse-mère à vocation universelle sont de ceux-là.

Je terminerai sur une note plus philosophique. Le Néolithique était porteur d'un message d'espoir : en produisant désormais sa nourriture, l'homme aurait dû pouvoir se multiplier à l'envi sans risque de sous-nutrition. Or, aujourd'hui, une bonne part de l'humanité ne mange pas à sa faim et l'oppression, politique et/ou économique, domine. Evolution sociale et captation des richesses ont entraîné une dérive non planifiée et anarchique. Cet état est-il rédhibitoire ? J'ose espérer qu'il n'en est rien dans la mesure où le Néolithique est encore proche de nous : qu'est-ce que 10 000 ans à l'échelle de l'histoire de l'homme? Si les générations montantes pouvaient donc renverser cette tendance, corriger cette trajectoire en répartissant plus équitablement les ressources de la planète, alors le message du Néolithique serait-il entendu. Alors aussi notre espèce mériterait-elle pleinement l'épithète sous laquelle on la désigne : sapiens.

Jean GUILAINE

Doctorat *honoris causa* de la Universitat de Barcelona

Cadascú conrea, en el seu interior, una mitologia secreta. En la meva mitologia d'arqueòleg, la Universitat de Barcelona brilla, des de les meves primeres passes de prehistoriador, amb una flama ben particular. Des dels anys cinquanta del segle passat, en una època en què, estudiant, s'anava afirmant en mi el gust pel neolític, tot llegint els mestres d'aquesta Universitat vaig trobar les referències i els marcs conceptuals que França —el meu país— només m'oferia d'una manera molt, massa, parcial. Al nord dels Pirineus, on d'alguna manera havia nascut la Prehistòria, la recerca paleolítica regnava sense cap problema: els orígens de l'home, la sacrosanta tipologia, l'art quaternari, ocupaven tot l'espai intel·lectual de la disciplina. El neolític i les edats dels metalls hi figuraven com a epifenòmens menors. La mort heroica, l'any 1914, de Joseph Déchelette havia reduït al no-res totes les temptatives d'obrir un camp d'investigació específic sobre aquests períodes considerats sense interès. Tot quedava interpretat així: l'evolució biològica amb l'adveniment dels *sapiens*, l'evolució tècnica amb els progressos dels grans caçadors del leptolític, l'evolució cognitiva amb l'aparició de l'art —abstracte o naturalista— dels santuaris paleolítics.

Percebut com una alteració, gairebé com una degeneració, havia estat el neolític el període al llarg del qual l'home presumptuós començà a manipular amb el medi, a enfrontar-se amb les lleis de la natura per reduir-les a les seves mesquines ambicions? La ideologia que aleshores predominava es reduïa als conceptes següents: el salvatge és noble, està a prop de la natura, i per tant de Déu (o dels déus); el que és domèstic és alterat, servil, porta l'empremta de la mà de l'home i és, per tant, un artifici.

Cal que us digui que m'hi vaig posicionar absolutament en contra? Jo vaig veure en el neolític, no pas el final d'una cursa sinó un inici, una eixamplament, l'elaboració d'un món nou, una manera de reconsiderar l'entorn del tot diferent, l'assentament d'un sistema de valors completament nou, les arrels de les grans civilitzacions antigues. En certa manera, el neolític és ja la història. Aquesta perspectiva d'ampli abast —dels inicis del món camperol fins a les eclosions clàssiques— me l'ensenyaren, d'alguna manera, els mestres catalans a través de la lectura de les seves obres. Primer de tot, Pere Bosch Gimpera, sobretot amb la seva magistral *Etnologia de la Península*

Ibèrica i els intercanvis epistolars que vàrem mantenir durant els darrers anys de la seva vida; Lluís Pericot i el seu concepte de «cultura pirinenca»; Alberto del Castillo, amb la seva síntesi europea sobre la «cultura del vas campaniforme»; Joan Maluquer de Motes, per les seves visions de les societats de l'edat del ferro; Miquel Tarradell, per les seves oportunes *Arrels de Catalunya*. Aquest conjunt de treballs de l'Escola barcelonina no tenia a penes equivalent a l'altre costat dels Pirineus. Per tot això em vaig nodrir, en els meus inicis, d'aquesta producció i l'honor que avui rebo és per a mi un retorn a les fonts intel·lectuals a les quals m'he mantingut fidel.

*

El neolític: més enllà de les meves experiències de camp, d'un cap a l'altre de la Mediterrània, he procurat acostar-me i reflexionar sobre aquest moment clau de l'evolució de la humanitat caracteritzat per la sedentarització de les poblacions, per nous codis de vida social i per pràctiques econòmiques que, per primera vegada, asseguraran —a través de l'agricultura i la ramaderia— la producció alimentària. En definitiva, un període marcat per la intervenció de l'home sobre l'entorn i per la seva progressiva artificialitat; tot plegat, un engranatge del qual avui es veuen els efectes més dràstics i, a vegades, per què no dir-ho, fins i tot dramàtics.

Els debats sobre les causes d'aquest canvi que enfronta aquests dos actors, home i medi, no estan tancats. Quin dels dos fou el motor del canvi? El clima va obligar l'home a canviar, a trobar noves fonts d'aliment? O bé va ser l'home, al llarg de la seva evolució intel·lectual i cognitiva, qui progressivament s'anà distanciant del seu entorn natural i començà a transformar-lo? No han faltat investigadors que defensessin la primera opció, si bé, com qualsevol arqueòleg sap, la correlació de canvis climàtics i de certs comportaments culturals no implica a la força una relació de causa–efecte. El Dryas recent —fred i sec— va induir les poblacions epinatufianes del Llevant, els predecessors de les quals ja havien intentat en part l'experiència de la sedentarització, a buscar noves fórmules de relacions socials encara més eficaces? L'osmosi entre una mena de xarxes de solidaritat sàviament teixides i el control més eficaç dels recursos, va permetre resistir més fàcilment davant de noves agressions, la qual cosa va donar lloc als primers poblats d'agricultors.

En aquest canvi, el creixement de la població, que anava augmentant cap a la fi dels temps pleistocènics, hauria pogut ser un element clau en la necessitat de canviar les bases alimentàries? A l'arqueologia li costa, però, prendre en consideració aquestes pressions poblacionistes tot i que la sedentarització dels caçadors-recol·lectors hagi pogut comportar, amb un deslletament més precoç, alguns impulsos demogràfics. El *baby boom* neolític sembla que en fou més aviat una conseqüència que no pas una causa.

De tot plegat se'n deriva que els factors ecològics o econòmics no van poder ser fonamentalment determinants encara que acompanyessin una evolució, les bases de la qual em semblen més aviat socials i cognitives. Amb la decisió dels natufians de sedentaritzar-se, és a dir, d'experimentar, en el context d'un sistema encara predador, una opció de vida col·lectiva, i de preocupar-se en conservar els difunts i d'arranjar-los un espai a prop de la comunitat dels vius, es veu ben clara l'aposta per aconseguir la difícil síntesi entre l'osmosi comunitària i l'espai identitari propi de tot individu. Els balbuceigs de la domesticació —la del gos—, iniciats per la gent del paleolític superior d'Occident i represa pels natufians palestins, estableixen per primera vegada una relació jerarquitzada —i ja no horitzontal— amb l'animal, d'ara endavant, sotmès. El període que segueix, anomenat en l'argot científic PPNA (neolític preceràmic A), sembla d'especial interès a l'hora d'intentar comprendre la presa de consciència de l'home per inventar noves relacions amb el medi i per eixamplar cada vegada més l'espai cultural enfront del salvatge. Els edificis comunitaris de Jerf-el-Ahmar, la torre de Jericó o els santuaris (o cases de reunió) de Göbekli marquen alhora el pes del ritual en la domesticació social dels individus i la manipulació dels símbols per situar, en el context dels signes o de les imatges codificades, les transformacions que les societats s'imposaven a si mateixes. Finalment, la domesticació definitiva de les plantes i dels animals no s'esdevindrà realment fins arribar al novè mil·leni (PPNB antic), una mica com a corol·lari de tots els processos socials elaborats anteriorment. És, més o menys, en aquesta època, quan la domesticació arriba al seu final i l'home ja controla d'una manera quasi irreversible el medi que l'envolta, que l'antropomorfisme es manifesta, per primera vegada en la història de la humanitat, amb tota la seva intensitat tal com ho testimonien les estàtues de Nevali Çori o de Yeni Mahalle, al sud-est d'Anatòlia. Sens dubte, la representació de les divinitats segons la pròpia imatge és la manera com la nostra espècie proclama, directament o indirecta, el poder que l'anima i que la guia.

Un altre argument pot fer-nos dubtar de la hipòtesi climàtica. Efectivament, al món hi ha hagut múltiples neolititzacions i s'han originat independentment les unes de les altres en diversos indrets: al Pròxim i Mitjà Orient, a la Xina, a Amèrica Central, a l'esfera andina, a Oceania, a l'Àfrica saheliana i oriental. Uns medis ecològics diferents, unes realitats culturals també diferents, i l'evolució de les diferents experiències són plena d'històries diverses. Cap neolitització no és comparable a una altra. És més, tot i que la majoria d'aquestes s'inicien en sortir dels temps paleolítics, la seva cronologia divergeix sensiblement.

Coneixem també la importància d'aquest període a l'hora de posar en marxa noves fòrmules, tant si han estat fruit de migracions o simples difusions tècniques i culturals. Continuen oberts els debats sobre el paper que han tingut les unes i les altres, sobre el pes de les aportacions originàries dels centres motors o sobre el rol dels substrats paleolítics autòctons en el fonament genètic dels poblaments del planeta. El mateix succeeix amb els processos de dispersió de les llengües que haurien pogut acompanyar les diàspores agrícoles pel món. A Europa, he intentat mostrar el pes de les recomposicions culturals a l'hora de marcar la difusió dels primers camperols per tot el continent. També he defensat un model arrítmic, marcat per fases d'expansió, seguides per moments de retraïment, pauses que impliquen també moments de refundació cultural. La difusió del neolític no ha comportat pas la propagació d'una cultura-tipus estàndard. Aquests reajustaments socioculturals i simbòlics són, doncs, sobretot al llarg de la Mediterrània, els que expliquen perquè hi ha tantes diferències entre el PPNB, la cultura fundadora del sistema al Pròxim Orient i, a l'altre cap de la Mediterrània, el primer neolític ibèric. També expliquen per què les desigualtats socials, ben aviat aparegudes a l'Orient però de seguida rebutjades, són molt atenuades en el primer neolític de l'oest mediterrani.

Per sentit comú, he intentat també cridar l'atenció, en els meus treballs, sobre certes creences que imperen en la comunitat científica. Per exemple: la violència, la confrontació, han estat massa sovint explicades des d'una perspectiva materialista i se n'han minimitzat les raons psicològiques. He qüestionat el paradís paleolític i he mostrat l'arrelament profund de la violència, de la qual hi ha molts testimonis en les societats etnogràfiques de caçadors-recol·lectors i que la literatura arqueològica atribueix massa sovint al neolític. Així mateix,

m'he posat en guàrdia contra certs estereotips socioculturals que, en lloc de tenir en compte la diversitat temporal i espacial del neolític, creen mites de caràcter general i immòbil: el matriarcat neolític i el concepte d'una deessa-mare de vocació universal, en són dos exemples.

I acabo amb un apunt més filosòfic. El neolític portava un missatge d'esperança: sent capaç de sustentar-se des d'aleshores, l'home hauria hagut de poder multiplicar-se considerablement sense córrer risc de desnutrició. En canvi, avui en dia, una bona part de la humanitat no pot menjar tot el que necessita i domina l'opressió política i/o econòmica. Evolució social i captació de riqueses han comportat una deriva no planificada i anàrquica. Aquesta situació es podria capgirar? M'atreveixo a esperar que sigui possible en la mesura que el neolític és encara a prop nostre: què són 10.000 anys a l'escala de la història de l'home? Si les generacions que pugen poguessin invertir aquesta tendència, corregir aquesta trajectòria tot repartint d'una manera més equitativa els recursos del planeta, aleshores el missatge del neolític s'hauria entès. I llavors la nostra espècie es faria completament mereixedora de l'epítet amb el qual és designada: *sapiens*.

Jean GUILAINE